

Joanna Sosnowska

(Uniwersytet Łódzki)

Wydział Nauk o Wychowaniu)

DZIAŁANIA TOWARZYSTWA „KROPLA MLEKA” NA RZECZ OPIEKI NAD DZIECKIEM I MATKĄ W ŁODZI W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ

Z wielu instytucji filantropijnych naszego miasta bezsprzecznie najsympatyczniejsza jest działalność miejscowego oddziału Tow. „Kropla mleka”, mającego za zadanie szerzenie opieki nad niemowlętami

– pisano w maju 1915 r., w jednym z łódzkich dzienników¹. Funkcjonująca wówczas w Łodzi, od dekady, instytucja o charakterze profilaktyczno-lecznym, której działalność wpisywała się w obszar wsparcia kierowanego przede wszystkim ku najmłodszym dzieciom, kontynuowała swoje zadania także w latach I wojny światowej.

Mimo trudności, a może wskutek tych trudności Kropla Mleka wyczerpała całą energię, by wytrwać na stanowisku i pełnić swoją misję

– tak z perspektywy wielu lat oceniała jej ówczesne dokonania Stefania Marzyńska – żona łódzkiego lekarza Józefa Maybauma (Marzyńskiego), a zarazem jej współzałożycielka, fundatorka, rzeczniczka i długoletnia przewodnicząca².

Instytucja „Kropli Mleka”, jako sekcja Łódzkiego Oddziału Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego, powstała w maju 1904 r. z inicjatywy łódzkich lekarzy: Stanisława Serkowskiego i Józefa Maybauma (Marzyńskiego)³. W takim stanie organizacyjnym przetrwała do 1917 r. Jej celem była szeroko rozumiana opieka higieniczno-lekarska nad dziećmi z ubogich rodzin robotniczych. Skierowano ją do niemowląt karmionych przede wszystkim mlekiem krowim, które jak wiele produktów żywnościowych w tamtym czasie (pozbawionych jakiegokol-

¹ *Kropla Mleka*, „Gazeta Łódzka” 1915, nr 112, s. 3.

² S. Marzyńska, *Działalność Towarzystwa Opieki nad Matką i Dzieckiem „Kropla Mleka” w Łodzi w ciągu lat 30-tu*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi” 1935, nr 10, s. 609–610; J. Supady, *Działalność łódzkiej Kropli Mleka w latach 1904–1939*, „Przegląd Pediatryczny” 1981, nr 6, s. 531.

³ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Towarzystwa Opieki nad Matką i Dzieckiem (dalej: TONMiD), „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy organizacyjne 1916–1921, k. 6; *Pamiętnik Towarzystwa „Kropla Mleka” w Łodzi 1904–1926*, Łódź [b.r.w.], s. 4; J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990, s. 156; *Sekcyja „Kropli Mleka” przy Oddziale Higienicznym Łódzkim*, „Rozwój” 1905, nr 235, s. 2.

wiek kontroli), sprzedawano zanieczyszczone i „w brudnych naczyniach”⁴. W opinii lekarzy, podawanie dzieciom takiego mleka, powodowało ostre zaburzenia przewodu pokarmowego i często śmierć. Aby zyskać społeczną aprobatę dla swojego projektu, inicjatorzy „Kropli Mleka” wysunęli hasło „walki ze śmiertelnością niemowląt”⁵. W instytucji rozprowadzano mleko krowie, które wcześniej badano bakteriologicznie, pasteryzowano i przygotowywano w odpowiednich dla dzieci proporcjach, ale przede wszystkim lekarze „Kropli Mleka” zachęcali matki do karmienia piersią⁶.

„Kropla Mleka” w Łodzi była pierwszą⁷ i wzorcową tego typu organizacją na ziemiach polskich. Warto podkreślić, że – zgodnie z zamysłem inicjatorów – miała

⁴ S. Marzyńska, *Działalność Towarzystwa Opieki...*, s. 609. Lekarze „Kropli Mleka” zwracali uwagę na możliwość odzwierzęcego zarażenia się gruźlicą, wąglikiem i pryszczycą poprzez spożycie mleka zanieczyszczonego. Twierdzili, że w celach profilaktycznych, konieczne jest gotowanie, pasteryzacja i sterylizacja mleka oraz przestrzeganie zasad higieny podczas jego dojenia i dystrybucji. Zob. N. Wysocka-Sendkowska, *Zasługi Seweryna Sterlinga w dziedzinie walki z gruźlicą oraz tworzenie i zadania instytucji opieki zdrowotnej w Łodzi*, „Zdrowie Publiczne” 2012, nr 122, s. 106.

⁵ Hasło propagowane przez środowiska lekarskie i dziennikarskie przynosiło pozytywne skutki. „Kropla Mleka” była instytucją opartą na filantropii, więc społeczna aprobatę wzmacniała jej działalność. Wiązano wówczas wysoką śmiertelność niemowląt z zaburzeniami żołądkowo-jelitowymi, które przypisywano m.in. nieprawidłowemu odżywianiu. W jednym z dzienników pisano, że w latach 1904–1905, na 4 669 zgonów dzieci w wieku 0–1 roku, 1 470 zmarło z powodu nieżytu żołądka. Zob. *Walka ze śmiertelnością niemowląt*, „Rozwój” 1906, nr 23, s. 1. Współcześni łódzcy badacze poszukiwali zależności pomiędzy działaniami „Kropli” a spadkiem śmiertelności niemowląt w tamtym okresie. Jak pisał Jerzy Supady: W 1904 r. na 560 dzieci korzystających z „Kropli Mleka”, zmarło 168 (30%), a w 1907 r. na około 485 dzieci tylko 31 (6,4%). Śmiertelność wśród populacji łódzkich niemowląt nie objętych opieką „Kropli Mleka” przekraczała w tym okresie 50%. Zob. J. Supady, *Powstanie i działalność łódzkiej Kropli Mleka w latach 1904–1914*, „Zdrowie Publiczne” 1977, nr 6, s. 413–414. Autor przytoczył dane na podstawie periodyków: „Zdrowie” z 1905 r. i „Czasopismo Lekarskie” z 1906 r. Odminną opinię na temat wpływu „Kropli Mleka” na zmniejszenie śmiertelności niemowląt w mieście mieli lekarze tej placówki: Tadeusz Mogilnicki i Zdzisław Prechner. Uznali oni, że po pierwsze: *Łódź jest zbyt duża, a działalność „Kropli Mleka” zbyt szczupła, by różnica w śmiertelności niemowląt przed otwarciem „Kropli” i po kilku latach jej działalności dała się określić*, po drugie – niektóre matki pojawiały się w instytucji jednorazowo i dalszy los ich dzieci nie był lekarzom znany (np. w 1912 r. na 521 dzieci, jeden raz odwiedziło „Kroplę” 209 dzieci, tj. 40%). Podkreślali natomiast, że dzieci chore, *prawie na śmierć skazane, udawało się uratować*, a porady udzielane matkom systematycznie, skutecznie chroniły niemowlęta od wielu chorób, w konsekwencji także śmierci. Stanowisko to mogą potwierdzać dane z 1913 r., kiedy na 829 dzieci przyjętych w instytucji, tylko 24 z nich (2,9%) było zdrowych, pozostałe 805 (97,1%) zdiagnozowano jako chore. Zob. T. Mogilnicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka” w Łodzi 1904–1913*, Łódź [b.r.w.] s. 11–12, 15.

⁶ *Sekcyja „Kropli Mleka”...*, „Rozwój” 1905, nr 235, s. 2; *Walka...*, „Rozwój” 1906, nr 23, s. 1; *Kropla Mleka*, „Rozwój” 1906, nr 71, s. 3; W. Berner, J. Supady, *Działalność lekarsko-społeczna na rzecz zdrowia publicznego w Łodzi w latach 1870–1914*, Łódź 2001, s. 200.

⁷ *Kropla mleka*, „Rozwój” 1905, nr 78, s. 4. Kolejne placówki „Kropli Mleka”, wzorowane na tego rodzaju instytucjach we Francji, powstały na ziemiach polskich w następujących miastach: w Warszawie (czerwiec 1904 r.; z inicjatywy dr. Mariana Roszkowskiego), Kaliszu (pod koniec

charakter ogólnospołeczny i obejmowała opieką dzieci, bez względu na narodowość, wyznanie, status społeczny czy stan materialny. W pierwszych latach działalności zadanie instytucji ograniczało się wyłącznie do rozdawnictwa mleka. W tym okresie, w 1904 r. wydano prawie 142 tys. porcji mleka (ponad 27 tys. litrów), rok później 187 tys. porcji (36 tys. l). Codzienną opieką obejmowano: w miesiącach letnich 200–250 niemowląt, natomiast zimą 40–50⁸. Dzienna porcja mleka kosztowała 2 kopiejki. Od maja 1906 r. „Kropla Mleka” poszerzyła zakres opieki – zorganizowano przy niej poradnię ambulatoryjną, w której lekarze badali niemowlęta, propagowali wśród matek zasady higieny wieku niemowlęcego (zachęcając do karmienia naturalnego) i leczyli dzieci chore. Od tego okresu sukcesywnie wzrastała liczba korzystających z jej usług⁹. Opieką obejmowano dzieci, w zasadzie do ukończenia pierwszego roku życia, ale jak wskazują dane, w 1913 r. na 829 dzieci przyjętych w instytucji, 703 było w wieku 1–12 miesięcy, a 126 miało od roku do dwóch lat¹⁰.

Po pierwszej dekadzie funkcjonowania, przed instytucją rysowała się dość optymistyczna perspektywa. Mleko wydawano w trzech punktach: w centrum Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 103 (w głównym lokalu) oraz w dwu filiach: przy ul. Placowej 7 (dziś: Ks. I. Skorupki) i Zgierskiej 15. Ostatnia ze stacji była szczególnie dokonanym Zarządu „Kropli Mleka”, zainicjowano ją, bowiem w najbardziej ubogiej wówczas dzielnicy miasta – Bałuty¹¹. Mając na uwadze, z jednej strony efekty, jakie dawało stosowanie mleka pasteryzowanego (wzrost liczby podopiecznych i wydawanego mleka), z drugiej – przekonanie o stabilnych, także poza filantropijnych podstawach finansowych, Zarząd instytucji nosił się z zamiarem jej dalszego rozwoju, ale jak napisał jeden z lekarzy – Zdzisław Prechner: „wszystkie plany nasze pokrzyżowane zostały przez niespodziewany wybuch wojny europejskiej”¹².

1904 r. – dr Prusinowski); Lublinie (czerwiec 1905 r.), Krakowie (lipiec 1905 r.; założona w szpitalu św. Ludwika przez literata i pediatrę dr. Tadeusza Boy-Żeleńskiego), we Lwowie (1906 r.) i w Dąbrowie Górniczej (1907 r. – z inicjatywy dr. Szymona Starkiewicza w ramach akcji społeczno-zdrowotnej pod nazwą „Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem”). Zob. J. Supady, *Choroby dzieci a medycyna w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku. Geneza łódzkiej szkoły pediatrycznej*, Łódź 1999, s. 84.

⁸ T. Mogilnicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka”...*, s. 6.

⁹ Lata: 1906/1907 – 538 dzieci (277 chłopców i 261 dziewcząt; 334 dzieci wyznania chrześcijańskiego i 204 mojżeszowego); 1907/1908 – 604 dzieci (odpowiednio: 298 i 306 oraz 241 i 363); 1908/1909 – 616 (odpowiednio: 334 i 282 oraz 270 i 346). Por. T. Mogilnicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka”...*, s. 8.

¹⁰ Tamże, s. 15.

¹¹ Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka” w Łodzi 1914–1915*, Łódź 1916, s. 4. W Zarządzie zasiadali wówczas m.in.: dr S. Serkowski, dr J. Maybaum (Marzyński), S. Maybaum (Marzyńska) i Kazimiera Grabowska. Zob. T. Mogilnicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka”...*, s. 19.

¹² Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 3.

Lata I wojny światowej, chociaż niezwykle trudne, były początkiem – jak sugeruje historyk medycyny Jerzy Supady – najbardziej interesującego okresu w działalności placówki¹³. Zarząd instytucji musiał zmierzyć się wtedy z wieloma trudnościami, wśród których na czoło wysuwały się problemy aprowizacyjne i ekonomiczne¹⁴. Ewakuacja władz rosyjskich w początkach sierpnia 1914 r. spowodowała w mieście dezorganizację i chaos, nad którym próbował zapanować, powołany – w obliczu ustępującej administracji carskiej – Główny Komitet Obywatelski (GKO)¹⁵. Zakrojoną na szeroką skalę akcją pomocową prowadził wówczas Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (KONPB). W krytycznej sytuacji znaleźli się mieszkańcy miasta podczas bitwy o Łódź (18 listopada – 6 grudnia)¹⁶, kiedy wskutek walk miasto było niemal odcięte; brakowało żywności, lekarstw, środków higienicznych, opału¹⁷. Trudna sytuacja zaopatrzeniowa panowała przez cały okres wojenny, chociaż przedstawiciele GKO i KONPB, za pomocą swoich agend, starali się poprawić sytuację łodzian. Okupacja miasta przez władze niemieckie rozpoczęła się 6 grudnia 1914 r. i trwała do końca I wojny.

Z uwagi na brak środków finansowych, ale przede wszystkim z powodu problemów z zakupem i dostarczeniem mleka do miasta, funkcjonowanie „Kropki Mleka” już z początkiem wojny zostało zagrożone. Z prośbą o wsparcie finansowe, Zarząd „Kropki” zwrócił się wówczas do KONPB, a otrzymana zapomoga w wysokości, najpierw 200, a następnie 400 rubli miesięcznie, uchroniła placówkę przed zawieszeniem działalności¹⁸. Jednak rozdawnictwo mleka pasteryzowanego, w stosunku do liczby zgłaszających się matek z dziećmi, okazało się

¹³ J. Supady, *Działalność łódzkiej Kropki...*, s. 528.

¹⁴ A. Stawiszyńska, *Życie codzienne mieszkańców Łodzi w czasie I wojny światowej. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, red. J. A. Daszyńska, Łódź 2011, s. 105–109.

¹⁵ W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu*, Łódź 1969, s. 72–75; J. Walicki, *Samoorganizacja społeczeństwa Łodzi w obliczu wybuchu wojny i działań wojennych w 1914 r.*, [w:] *Łódź i region łódzki w czasie I wojny światowej*, red. K. Radziszewska, P. Zawilski, Łódź 1911, s. 74–80.

¹⁶ Podczas I wojny ziemie polskie stały się polem frontu, zwanego – z racji swego położenia geograficznego – wschodnim, Łódź położona w zaborze rosyjskim stanowiła ważny ośrodek przemysłowy i komunikacyjny. W wyniku podejmowanych planów strategicznych, pod koniec 1914 r., miasto znalazło się w samym centrum linii frontu. W listopadzie i grudniu 1914 r. na terenie obecnego woj. łódzkiego toczyła się zaciekle bitwa manewrowa, znana jako Operacja Łódzka. Na froncie, od Włocławka i Kutna po Radomsko, starło się ponad 600 tys. żołnierzy rosyjskich, niemieckich i austriackich. Więcej, zob. M. Jagiełło, *Armia, która została na zawsze*, [w:] *Operacja...*, s. 58.

¹⁷ Przez ostatnie dwa miesiące 1914 r. do Łodzi nie dotarł żaden pełny transport żywności, a mieszkańcy na własną rękę próbowali zdobywać pożywienie w okolicznych wsiach. W początkach grudnia 1914 r., po zajęciu miasta przez wojska niemieckie, aby zapobiec klęsce głodu, komendantura niemiecka przekazała Łodzi (za opłatą) 350 ton mąki. Więcej zob. M. J. Szymański, *Wojenny chleb (nie)powседневni. Łódź w niemieckim systemie zaopatrzenia w produkty i surowce zbożowe na terenie okupowanego Królestwa Polskiego podczas I wojny*, [w:] *Operacja...*, s. 92–94; K. R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, Łódź 2010, s. 165–202.

¹⁸ *Kropka Mleka*, „Gazeta Łódzka” 1915, nr 112, s. 3.

zbyt kosztowne. Dodatkowym utrudnieniem było zniszczenie, w wyniku działań wojennych, zabudowań podłódzkiego majątku Przatów, skąd mleko dowożono. Powzięto decyzję o rozdawnictwie większej ilości mleka, pochodzącego jednak z różnych źródeł¹⁹. Utrzymano dotychczasowe miejsca działalności: przy ul. Piotrkowskiej wydawano mleko pasteryzowane, za które matki uiszczaly opłatę („po cenie niższej”), natomiast w filiach istniała możliwość otrzymania mleka niewyjałowionego (bezpłatnie)²⁰. Odbiór mleka odbywał się w poniedziałki i czwartki od godziny 10 do 12. Przerwa w dostawie mleka, począwszy od pierwszych dni października 1914 r., spowodowała zupełny brak surowca wyjałowionego, dzieci otrzymywały, więc tylko mleko niepasteryzowane. Jak później wspomniano:

Ciężka to była praca, przeważnie nie było możności zastanawiania się nad tem, czy się da dobre mleko, byleby je wogóle wydawać. Miasto zajęte przez okupantów, cierpiało na brak dowozu żywności, mleko dowożone ze wsi konfiskowano, zdarzało się, że ludność odbijała zarekwirowane mleko, przeznaczone dla ich niemowląt²¹.

W ciągu trzech pierwszych miesięcy wojny, od 25 sierpnia do 25 listopada 1914 r., 2 270 niemowlętom wydano 32 553 półlitrowych butelek mleka (bezpłatnie)²².

Najcięższe chwile, pracownicy i podopieczni „Kropki Mleka” przeżywali w okresie wspomnianej bitwy o Łódź – dowóz mleka do miasta, od końca listopada tego roku, stał się niemożliwy. Na pół roku, do końca maja 1915 r. wstrzymano rozdanie mleka. Dzieciom dawano wtedy wyłącznie kleik sporządzony z kaszy oraz cukier. Nawet po tak skromne pożywienie, w listopadzie 1914 r. zgłosiło się 810 podopiecznych²³. Liczba niemowląt korzystających z dożywiania kleikiem wahała się od 468 w grudniu 1914 r. do 910 w maju roku kolejnego²⁴. Działalność „Kropki Mleka” wspierał KONPB, który w okresie od września 1914 r. do czerwca 1915 r. przekazał instytucji 2 800 rb.

¹⁹ APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy..., k. 6.

²⁰ Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropki Mleka”...* [za 1914–1915], s. 4; *Pamiętnik Towarzystwa...*, s. 12.

²¹ S. Marzyńska, *Działalność Towarzystwa...*, s. 610.

²² APL, Główny Komitet Obywatelski w Łodzi (dalej: GKO), sygn. 94: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchni 29 III – 30 VI 1915, k. 199: *Sprawozdanie z działalności Kropki Mleka za czas od 25 sierpnia 1914 r. do 1 czerwca 1915 r.* W okresie od 25 VIII – 25 IX 1914 r. rozdano 12 090 takich butelek (dla 662 niemowląt), 25 IX – 25 X: 18 560 butelek (810 niemowląt), 25 X – 25 XI: tylko 1 903 butelki (798 niemowląt). Dla porównania: w I kwartale 1914 r. z rozdawnictwa mleka korzystało 243 dzieci, w kolejnym kwartale – 415. Por. Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropki Mleka”...* [za 1914–1915], s. 4.

²³ Tamże. W lokalnej prasie pisano wtedy, że: *kleik nie jest odpowiednim pożywieniem dla niemowląt, jednakże jest to jedyny środek, który zastąpić może mleko.* Zob. Z tow. „Kropla Mleka”, „Gazeta Łódzka” 1915, nr 8, s. 3.

²⁴ APL, GKO, sygn. 94: Korespondencja „Różnych”..., k. 200.

Instytucja obejmowała pomocą dzieci do drugiego roku życia, toteż w obliczu głodu, pojawiła się konieczność dokarmiania dzieci starszych. Z inicjatywy Stefanii Maybaum (Marzyńskiej), już od 10 września 1914 r., w ramach działalności „Kropli” dzieciom w wieku od 5 do 15 lat gotowano i wydawano obiady. Kuchnię zorganizowano w kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 175²⁵. Początkowo dzieci jadały na miejscu, jednak wraz ze zwiększeniem się ich liczby, obiady wydawano do domu. Posiłek był bezpłatny i składał się z porcji ½ litra zupy (najczęściej był to krupnik z kaszy orkiszowej, grochówka, kartoflanka z zacierkami lub barszcz). Do 15 listopada tego roku, dodatkiem do obiadu była kromka chleba (ok. 15 dag), po tym okresie, z braku pieczywa, zupy wydawano bez chleba²⁶. Warto nadmienić, że koszty posiłków pokrywano z dobrowolnych ofiar składanych przez lokatorów kamienicy, w której kuchnia działała. Od 10 września do końca grudnia 1914 r., za pośrednictwem własnej kuchni, „Kropla Mleka” wydała dzieciom 9 980 porcji zup²⁷ i była to, obok jej podstawowej działalności, kolejna forma pomocy ratująca zdrowie i niejednokrotnie życie łódzkich dzieci (robotników, rzemieślników, bezrobotnych, ale i zubożałej inteligencji). Kuchnię dziecięcą, utrzymywaną głównie dzięki lokatorom posesji, prowadzono do połowy kwietnia 1916 r.²⁸

Zarząd „Kropli Mleka” nawet w tak skrajnych warunkach egzystencji, jakim była wojna, poszukiwał rozwiązania, które na powrót przywróciłoby organizacji jej rzeczywistą funkcję. Zamierzano, bowiem na nowo podjąć działania w kierunku systematycznego zaopatrywania dzieci w mleko,

uznając, że rozdawnictwo kaszy absolutnie nie odpowiada zadaniom instytucji i jest złem koniecznym, które jak najprędzej usunąć należy²⁹.

Wysuwano projekty, których jednak nie wcielono w życie³⁰. Rozdawanie mleka dla najmłodszych pacjentów „Kropli” uskutecznilo ponownie od 27 maja 1915 r., kiedy to pojawiła się okazja względnie stałej dostawy mleka m.in. z mleczarni ziemiańskiej w Porszewicach. Od tego czasu wydawano je

²⁵ Lokal, w którym urządzono kuchnię dla dzieci, należał do Stefanii i Józefa Maybaumów. Zajmowali się też przygotowaniem posiłków dla dzieci oraz pokrywali niedobory finansowe powstałe w związku z prowadzeniem kuchni (od VIII 1914 do V 1915 niedobór wyniósł 905,50 rb). Zob. *Zebrań tow. Opieki nad dziećmi „Kropla Mleka”*, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 21, s. 2–3.

²⁶ APŁ, GKO w Łodzi, sygn. 93: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchni 12 II – 30 VIII 1915, k. 8 i 110.

²⁷ We IX 1914 r. wydano 800 obiadów, w X – 2 170, XI – 2 670, XII – 4 340.

²⁸ *Sprawozdanie „Kropli Mleka” w Łodzi za rok 1916*, Łódź [b.r.w.], s. 3. Akcję związaną z uruchamianiem w mieście tanich kuchni prowadził na szeroką skalę KONPB i Komisja Międzyzwiązkowa Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich.

²⁹ Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 10.

³⁰ Zamierzano zakupić kozy, lecz jak napisano: *względy natury technicznej, głównie zaś drożyzna kóz stanęła na przeszkodzie urzeczywistnieniu tej myśli*, następnie projektowano nabycie kilku krów, które *zobowiązał się umieścić u siebie pewien obywatel ziemski i miał dostarczać nam mleko*. Tego pomysłu również zaniechano.

w dwóch punktach: przy Piotrkowskiej 103 i Zgierskiej 15. Jednakże obawa związana z brakiem możliwości regularnego zakupu świeżego mleka, skłoniła władze placówki do szukania innego rozwiązania. Za namową historyka Szymona Askenazego zwrócono się o pomoc do Komitetu Polskiego w Vevey w Szwajcarii skąd, dzięki poparciu Henryka Sienkiewicza, w połowie lipca otrzymano wagon mleka skondensowanego³¹. Niemieckie władze okupacyjne, od października 1915 r., przekazywały „Kropli”, po cenie cła, mączkę Nestle’a, którą wydawano dzieciom, jako uzupełnienie mleka.

Zarząd nie ustawał w poszukiwaniu dodatkowych możliwości poszerzenia działalności. Na posiedzeniu, pod koniec listopada 1915 r., zdecydował o otwarciu trzeciego punktu wydawnictwa mleka, w okolicy Górnego Rynku. Postanowienie wcielono w życie dość szybko, bo od 13 grudnia „Kropla” działała przy ul. Piotrkowskiej 282, w pomieszczeniu ofiarowanym jej przez właścicieli Fabryki L. Geyera³². Początek kolejnego roku wojny przyniósł zmiany organizacyjne w łonie instytucji. W styczniu 1916 r. wybrano nowe władze i znacząco powiększono skład Zarządu, którego przewodniczącą została rejentowa Kazimiera Grabowska, a wiceprzewodniczącymi: S. Maybaum (Marzyńska), J. Groszkowska i M. Wünsche, funkcję sekretarza objął dr Ludwig Gundlach, a skarbnika – dr Z. Prechner. Naczelnym lekarzem placówki został dr J. Maybaum (Marzyński)³³.

Tabela 1

Punkty dystrybucji i pracownicy łódzkiej „Kropli Mleka” w latach 1914–1918

Rozdawnictwa					
Numer	Czas powstania /likwidacji	Ulica	Lekarz	Kierowniczka	Opiekunki
I	od 1904	Piotrkowska 103	dr Józef Maybaum	Stefania Maybaum	Teodozja Adamska, Jadwiga Jasińska
II	? do VI 1915	Placowa 7 (dziś: Ks. I. Skorupki)	x	x	x
	VI 1915 – VI 1916	Zgierska 15	dr Klemens Lipiński	Sznekowa	x
	od VII 1916	Lutomierska 21	x	x	Agnieszka Braunówna, Eli Kaufmanówna

³¹ Był to pierwszy transport mleka wysłanego ze Szwajcarii do Polski. S. Marzyńska, *Działalność Towarzystwa...*, s. 610. Dzieci do 6 mies. życia otrzymywały mleko świeże, starsze (do 2 lat) – skondensowane. W X 1915 r. rozdano 4 602 puszki.

³² *Pamiętnik Towarzystwa...*, s. 17.

³³ *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1916], s. 3. W Zarządzie znaleźli się również duchowni: ks. J. Albrecht i W. Tymieniecki, a także Barcińska, E. Brinkenhoffowa, E. Hirszbergowa, S. Kernbaumowa, Łukomska, J. Hirszel, Alfred Vogel.

Tabela 1 c.d.

Rozdawnictwa					
Numer	Czas powstania /likwidacji	Ulica	Lekarz	Kierownicza	Opiekunki
III	od XII 1915	Piotrkowska 282	dr Maszlanka	J. Kokeli	Eugenia Grobelna, Franciszka Grobelna
IV	II–X 1916	Zgierska 130	dr Władysław Polakowski	Hauburgowa	Helena Klimczak, Janina Candrowicz
	od XI 1916	Zgierska 130a			
V	III–XI 1916	Rokicińska 41 (dziś: Al. Piłsudskiego)	dr Ziegler	Karolina Skalska	Konstancja Frankowska, Maria Korceli
	od XII 1916	Rokicińska 43			
VI	VI 1916 – I 1918	Rybna 10	dr Władysław Polakowski	Duszyńska	x
	od II 1918	Brzezińska 88 (dziś: Wojska Polskiego)	x	x	x

x – brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APŁ, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 2: Sprawozdania roczne 1916–1921; sygn. 3: Sprawozdania miesięczne z działalności Towarzystwa 1916–1920; sygn. 5: Korespondencja administracyjno-gospodarcza 1916–1922, *Pismo Zarządu „Kropli Mleka” do Zarządu Łódzkiej Kolei Elektrycznej z dnia 17 I 1917 r.*; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”... [za 1916]*, s. 3–5; *Sprawozdanie „Kropli Mleka” za 1917–1918 rok*, s. 1–2; *Pamiętnik Towarzystwa...*, s. 11–19.

Z początkiem 1916 r. zorganizowano również dwa nowe miejsca rozdawnictwa mleka: w lutym przy ul. Zgierskiej 130 i w marcu – przy ul. Rokicińskiej 41 (dziś: Al. Piłsudskiego). W połowie tego roku otwarto szósty punkt, w podarowanym lokalu przy ul. Rybnej 10 (w lutym 1918 r. punkt ten przeniesiono na ul. Brzezińską 88).

Wszystkie punkty „Kropli Mleka” pracowały pod stałą opieką lekarską. Analogicznie, jak przed wojną, do obowiązków lekarzy należały systematyczne oględziny dziecka, ustalanie norm przydziału mleka, udzielanie porad w zakresie odżywiania i higieny dziecka, a w przypadku zachorowań kierowanie dzieci do szpitala lub ambulatorium. W każdym rozdawnictwie, którym nadzorowała kierownicza wybrana z grona Zarządu, pracował personel pomocniczy (opiekunki)

oraz służba niższa. Opiekunki przygotowywały i rozdawały mleko, ważyły dzieci (co 2 tygodnie), rejestrowały wizyty dzieci w specjalnych indywidualnych legitymacjach³⁴, świadczyły matkom pomoc w postaci praktycznych rad i wskazówek, ale także wyposażały w odzież lub mydło. Opiekunki, tzw. „kontrolerki” czuwały nad prawidłowym, według wskazań lekarza, przygotowaniem porcji mlecznych³⁵ oraz kontrolowały stan majątkowy rodziców (mleko wydawano bezpłatnie wyłącznie dzieciom ubogim). Personel niższy zajmował się utrzymaniem porządku w obiektach instytucji. W latach 1917–1918, przy każdym wydawnictwie, czynne były poradnie lekarskie.

W inicjatywach opiekuńczo-zdrowotnych, podejmowanych podczas I wojny światowej na rzecz łódzkich dzieci, „Kropla Mleka” współpracowała z innymi instytucjami pomocowymi. Sekcja Kobiet, utworzona przy KONPB, pomagała w organizowaniu wydawnictwa mleka; pod przewodnictwem Józefy Pytłasińskiej, zbierała fundusze na ten cel i na przełomie lat 1915/1916, nieodpłatnie, w kuchniach zorganizowanych na Chojnach i na Bałutach, przekazywała dzieciom skondensowane mleko³⁶. W kwietniu 1916 r. członkowie Komisji Międzyzwiązkowej Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich wyszli z propozycją urządzenia kuchni dla małych dzieci, w której zamierzano rozdawać kleik (pośilek ten traktowano, jako ratunek od śmierci głodowej na wypadek czasowego braku mleka). Zarząd „Kropli” poparł tę inicjatywę. Pierwszą „kleikarnię” zorganizowano w ciągu miesiąca przy ul. Średniej 14 (Pomorska), drugą, wkrótce po niej, przy ul. Widzewskiej 234 (Kilińskiego). Porcja ½ – ¼ litra kleiku

³⁴ Legitymacje, w których lekarz odnotowywał szczegółowy sposób odżywiania dziecka i jego wagę, matki okazywały podczas odbierania mleka i przy badaniu dziecka. Na podstawie legitymacji podano, że w 1917 r. dzieci chrześcijańskich było 75%, żydowskich 25%, rok później – odpowiednio 76% i 24%. Biorąc pod uwagę wiek, najmniej w tym okresie było dzieci w pierwszym miesiącu życia. Zob. *Sprawozdanie „Kropli Mleka”... [1917–1918]*, s. 5; T. Mogilnicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka”...*, s. 16.

³⁵ W 1916 r. mleko krowie starano się od czasu do czasu badać bakteriologicznie, wydawano je w stanie przegotowanym, mleko zagęszczone – po rozcieńczeniu. Lekarze ubolewali, że pomimo starań, w porównaniu z okresem przedwojennym, zdrowie dzieci się nie polepszało (znacznie mniej albo wcale nie przybierały na wadze). Przyczyn upatrywano w tym, że porcję mleka, którą matki otrzymywały za pośrednictwem „Kropli”, dzielono w domu pomiędzy kilkoro, najczęściej starszych dzieci, którym brakowało pożywienia.

³⁶ APL, GKO w Łodzi, sygn. 92: Korespondencja Głównego Komitetu Obywatelskiego z Komitetem Tanich Kuchen 9 X 1914 – 14 VI 1915, k. 56. W maju 1915 r. pisano: *Panie z sekcji Kobiet okazują czynną współpracę z Kroplą Mleka kontrolując zamożność matek niemowląt i kwalifikując potrzebujące do wsparć. Oprócz tego, sekcja kobiet na własną rękę przychodzi z pomocą części głodnych niemowląt, rozdzielając mleko i cukier. Niemowlęta korzystające z Kropli podzielono na 2 grupy: „poniedziałkowe i czwartkowe” w ub. poniedziałek rozdzielono kaszkę pomiędzy 380 niemowląt, w dniu wczorajszym 495, czyli w ciągu tygodnia 813 niemowlętom dano pożywienie. Pracy w Kropli Mleka bezinteresownie poświęcają się panie: Maybaum, Romana Goldharowa, Sznek, Stopczyńska, panna Dramer. Zob. *Kropla Mleka*, „Gazeta Łódzka” 1915, nr 112, s. 3. Mleko w chłodniach przechowywano m.in. w Łódzkiej Rzeźni Miejskiej i Szpitalu Małż. Poznańskich.*

kosztowała 2 kop.³⁷ Po kilku miesiącach Zarząd „Kropli” prosił organizację robotników o zwiększenie porcji wydawanych w „kleikarniach” do 16 tys. dziennie³⁸. W 1916 r. Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich przekazywało instytucji stałą miesięczną zapomogę w wysokości 500 rb. Kiedy w listopadzie 1916 r. punkty „Kropli Mleka” korzystały już z ostatnich zapasów mleka skondensowanego i nowo otwartym miejscom groziła likwidacja, do Łodzi przybył przedstawiciel Fundacji Rockefellera, który zobowiązał się do przekazywania miastu, co miesiąc, 15 ton mleka skondensowanego. Punktom „Kropli” przypadło wówczas 300 skrzynek, czyli 14 tys. puszek miesięcznie, co wystarczyło na pomoc dla 2 tys. dzieci³⁹.

W kolejnym roku wojny w instytucji zaszły zmiany prawno-organizacyjne; pod koniec października 1917 r. stała się odrębną organizacją pod nazwą: Towarzystwo „Kropla Mleka” w Łodzi⁴⁰. W materiałach źródłowych, wśród założycieli Towarzystwa wymienia się: Kazimierę Grabowską, ks. kanonika Jana Albrechta i dr. Józefa Maybauma (Marzyńskiego)⁴¹. Nowe władze opracowały statut, w którym czytamy, że celem Towarzystwa jest:

opieka nad ślubnymi i nieślubnymi niemowlętami i karmiącymi matkami, należącymi do niezamożnej warstwy ludności, bez różnicy narodowości i wyznania, zamieszkałymi w Łodzi i na przedmieściach⁴².

Wśród zadań organizacji wymieniono:

³⁷ APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Pismo Komisji Międzyzwiązkowej Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich do Zarządu „Kropli Mleka” z dnia 11 IV 1916 r.*; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za rok 1916], s. 5; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1917–1918], s. 2. „Kleikarnie” pracowały do końca I wojny.

³⁸ Lekarze pisali: *Kropla Mleka zdaje sobie doskonale sprawę, że dzieci powinny być karmione mlekiem, jednakże wobec ciężkich warunków i wobec wyczerpania ze strony Zarządu Kropli Mleka wszelkich źródeł dochodów i wobec niemożności uzyskania chwilowo jakichkolwiek bądź nowych funduszy, uważamy rozdawnictwo kleików za konieczny i jedyny sposób utrzymania przy życiu głodnych niemowląt.* Zob. APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Pismo Towarzystwa „Kropla Mleka” do Komisji Międzyzwiązkowej Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich z dnia 6 X 1916 r.*

³⁹ *Sprawozdanie „Kropli...”* [za 1916], s. 6; J. Supady, *Działalność łódzkiej Kropli...*, s. 528.

⁴⁰ APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy..., k. 17–18; sygn. 5: Korespondencja..., *Pismo Towarzystwa „Kropla Mleka” do Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego z dnia 25 X 1917 r.*; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1917–1918], s. 2–3.

⁴¹ APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy..., k. 4. Członkami Zarządu byli też: dr Z. Prechner, dr L. Gundlach, ks. Kowalewski, S. Maybaum (Marzyńska), J. Groszkowska, M. Wünsche, E. Brinkenhoffowa, S. Kernbaumowa, K. Skalska, I. Hirszel, Barcińska, E. Hirszberg i T. i J. Kokeli. W Zarządzie zasiadali także inni lekarze: dr Maszłanka, Polakowski i Ziegler. Biuro „Kropli” mieściło się w mieszkaniu przewodniczącej, przy ul. Cegielnianej 57a (dziś: Jaracza).

⁴² APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy..., k. 1–2, 6. Nad statutom pracowano już w 1916 r. Był on wzorem dla uregulowań prawnych „Kropli Mleka” w Zgierzu.

- a) udzielanie matkom wskazówek w zakresie racjonalnego żywienia i wychowania niemowlęcia, ze zwróceniem szczególnej uwagi na karmienie piersią;
- b) zaopatrywanie niemowląt w mleko (bezpłatnie lub za drobną opłatą);
- c) udzielanie matkom karmiącym produktów żywnościowych i artykułów codziennej potrzeby;
- d) opieka nad kobietą ciężarną (kierowanie do przytułków położniczych lub tworzenie lepszych warunków w domu);
- e) kierowanie dzieci chorych do szpitali⁴³. Wiek dzieci objętych opieką nie mógł przekraczać 24 miesięcy.

W latach 1917–1918 w punktach Towarzystwa „Kropla Mleka” dzieciom rozdawano mleko krowie⁴⁴ i zagęszczone, mączkę Nestle’a, fosfatynę (odżywkę witaminowo-mineralną) i kleiki, natomiast matkom – bony na obiady do tanich kuchni, uruchomionych w mieście z początkiem wojny. W ostatnim roku działań wojennych rozszerzono działalność Towarzystwa poprzez otwarcie (przy punktach rozdawniczych) własnych kuchni, gdzie dzieciom powyżej 2. roku życia przygotowywano i rozdawano obiady. Podjęto tę inicjatywę z uwagi na wysoką śmiertelność łódzkich dzieci (główną przyczyną była gruźlica)⁴⁵. Zamierzano wspomóc dzieci w tym przedziale wiekowym, którymi w mieście opiekowały się ochronki, schroniska, sierocińce i przytułki. Od lutego 1918 r. funkcjonowały dwie takie kuchnie: przy ul. Piotrkowskiej 103 (punkt I) i ul. Brzezińskiej 88 (VI)⁴⁶. Przygotowywano w nich pożywne zupy, gotowane na mięsie lub tłuszczu, z dodatkiem kasz i warzyw albo zupy mleczne. W pierwszym miesiącu działalności kuchni wydały posiłki dla 105 dzieci w wieku 2–4 lat, w następnym już 315 (głównie robotników i bezrobotnych)⁴⁷.

⁴³ Tamże; APL, TONMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 2: Sprawozdania..., k. 42.

⁴⁴ Przez długi okres dostawcą mleka był mieszkaniec Poddębic – Dargiewicz, który jak wykazują materiały źródłowe, nie wywiązywał się należycie z umowy (odkryto przypadki „falszowania mleka”, pisano o nieregularnej dostawie). Mleko dostarczał także Jan Fuchs z okolicy Brzeziny. APL, TONMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Zaświadczenie wydane Janowi Fuchszemu ze wsi Polik z dnia 4 I 1918 r.*

⁴⁵ Z obliczeń lekarzy „Kropki” wynikało, że w 1915 r. zmarło w Łodzi 3 470 dzieci do 1. roku życia (na 10 797 porodów), w 1916 r. – 1 720 na 6 373 urodzeń. APL, TONMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 1: Sprawy..., k. 13.

⁴⁶ Aby umożliwić nabywanie posiłków także dzieciom z południowych dzielnic Łodzi, porcje obiadowe przewożono z I punktu (ul. Piotrkowska 103) do III (ul. Piotrkowska 282). Zob. *Sprawozdanie „Kropki Mleka”... [za 1917–1918]*, s. 3.

⁴⁷ Tamże. Materiały źródłowe instytucji zawierają wykazy dzieci (nazwisko i imię, adres, wiek, imiona rodziców): otrzymujących mleko, karmionych piersią i korzystających z obiadów. Niestety, żaden z wykazów nie jest opatrzony datą. Zob. APL, TONMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 7: Wykazy dzieci otrzymujących mleko.

Tabela 2

Pomoc organizowana dla dzieci przez łódzką „Kroplę Mleka” w latach 1915–1918

Lata	Liczba dzieci objętych pomocą w ciągu roku	Dzienna liczba dzieci objętych pomocą	Artykuły przekazane dzieciom w ciągu roku					
			Mleko		Kasza (w funtach)	Mączka Nestle’a (w puszkach)	Bony na zupy dla dzieci pow. 2 lat (porcje)	Bony na kleiki dla dzieci pow. 18 m. (porcje)
			świeże (w litrach)	skonden-sowane (w puszkach)				
1915	x	528–910*	32 974	4 573	20 109	29	28 890	–
1916	19 652	1 155	145 415	1 966	17 728	164	29 435	46 400
1917	18 439	2 557	135 433	22 649	–	109	24 800	65 161
1918	19 317	2 602	158 574	7 396	–	149	2 900	2 600

x – brak danych; – nie wydawano

* W 1915 r. liczba dzieci objętych pomocą „Kropli Mleka” wahała się między 528–755 (od I do końca V; w okresie rozdawnictwa kleiku z kaszy) oraz między 769–910 (od VI do XII; w okresie rozdawnictwa mleka). Zob. Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 11; *Zebrań tow. Opieki...*, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 21, s. 2.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 2: *Sprawozdania...*, k. 1, 2; Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 11; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1917–1918], s. 16–17; J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna...*, s. 279.

Dane ujęte w tabeli nr 2 wskazują na sukcesywny wzrost dziennej liczby dzieci objętych pomocą „Kropli Mleka”. Znacznemu przyrostowi, w latach 1916–1918, uległa również ilość wydanego mleka krowiego. W ostatnim roku wojny ograniczono zaopatrywanie niemowląt w mleko skondensowane, bowiem lekarze „Kropli” dążyli do dostarczania dzieciom, jako pokarmu najbardziej wskazanego, mleka świeżego. W bardzo nieznacznej ilości i wyjątkowo, przekazywano mączkę Nestle’a. Z racji urządzenia własnych kuchni dla dzieci, w 1918 r., wydano znacznie mniej bonów na obiady i kleiki.

Aktywność organizacji w sferze pomocy społecznej i medycznej (zwłaszcza, gdy organizowała nowe miejsca działalności), w obliczu potrzeb społecznych była nieodzowna, ale wiązała się z rosnącymi wydatkami. Działania „Kropli Mleka”, jak nadmieniono, postrzegano pozytywnie, dlatego mogła ona liczyć na wsparcie z różnych źródeł: głównie zamożniejszych Łódzian, instytucji filantropijnych, ale

również władz miasta. Fundusze na utrzymanie instytucji w latach 1914–1918 pochodziły z zapomóg otrzymywanych, początkowo z GKO i KONPB, potem z zasiłków Magistratu i z datków społecznych.

Tabela 3

Zestawienie przychodów łódzkiej „Kropli Mleka” w latach 1914–1918

Lata	Wpływy razem	Składki członkowskie	Ofiary	Zapomogi	Zabawy, kwesty, itp.	Ze sprzedaży mleka
	w rublach					
1914	7 355	167	1 319	2 000	1 136	2 709
1915	8 540	16	1 954	6 570	–	–
1916	37 108	161	2 479	30 965	3 503	–
1917	w markach					
	122 619	217	3 346	117 280	1 776	–
1918	241 939	98	5 539	234 480	1 822	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 11; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1916], s. 7–8; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1917–1918], s. 7–15.

Zapomoga udzielona w 1914 r. pochodziła z kasy GKO i KONPB, w roku kolejnym w dotowanie instytucji włączyły się, oprócz GKO (2 250 rb) i KONPB (800 rb), także Komitet Tanich i Bezpłatnych Kuchni, który przekazał 1 120 rb oraz Delegacja Niesienia Pomocy Biednym Magistratu m. Łodzi – 2 400 rb⁴⁸. W 1916 r. za pośrednictwem władz miasta otrzymano 14 215 rb, natomiast instytucje pomocowe przekazały 16 750 rb⁴⁹ (w sumie tej znalazła się kwota 7 500 rb otrzymana z kwesty „Ratujcie Dzieci”⁵⁰). Zasiłki otrzymywane w latach

⁴⁸ Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1914–1915], s. 8–9, 14–15. Nie uwzględniono tu kapitału żelaznego, który z końcem 1915 r. wynosił 2 224,26 rb.

⁴⁹ Łódzka Okręgowa Rada Opiekuńcza przekazała tysiąc rubli (zapomoga jednorazowa), Łódzka Miejskowa Rada Opiekuńcza – 2 250 rb, Komisja Międzyzwiązkowa Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich – 6 tys. rb. Zob. *Sprawozdanie „Kropli Mleka”...* [za 1916], s. 7–8.

⁵⁰ Była to akcja, którą w okresie okupacji zorganizowała Rada Główna Opiekuńcza. Po raz pierwszy urządzono ją w czerwcu 1916 r. i kontynuowano w latach kolejnych (kwestowano, wygłaszano odczyty, organizowano koncerty, wystawy, sprzedawano znaczki, broszury, pisma, itp.).

1917–1918 pochodziły głównie z kasy Magistratu m. Łodzi. W pomoc włączyła się też Łódzka Gmina Żydowska przekazując Towarzystwu w tym okresie 1 280 marek⁵¹.

W sprawozdaniach organizacji za lata 1914–1918 wśród wielu ofiarodawców wymieniono firmy: fabryki, banki, towarzystwa ubezpieczeniowe, kredytowe, redakcje czasopism, ale jeszcze więcej figuruje w nich pojedynczych mieszkańców Łodzi, którzy swymi datkami wspierali działania „Kropli Mleka”. Materiały źródłowe instytucji zawierają wiele pism kierowanych, zwłaszcza pod koniec 1916 r. (jednego z najtrudniejszych okresów w funkcjonowaniu placówki), do potencjalnych darczyńców⁵².

Ofiary składano także w naturze, jak np. w 1915 r., kiedy komitet damski „Kropli Mleka” chciał wyposażyć dzieci w *ciepłe sukienki*. W akcję zaangażowało się wtedy prawie 60 kobiet, zajęły się gromadzeniem materiału i szyciem ubrań, którą rozdano na Boże Narodzenie⁵³. W 1916 r. dwukrotnie *kolatano do ofiarności publicznej*, kwestowano w maju *na wystawie rzeźb p. Juli Mendelsonówny*, gdzie zebrano 1 503 rb i w grudniu podczas *bazaru gwiazdkowego z robotami galanterejnemi i ręcznemi*, urządzanego z myślą o zakupie mleka i obuwia dla dzieci – pozyskano wtedy 2 tys. rb⁵⁴.

Wśród wydatków naczelną pozycję stanowił zakup mleka, pensje lekarzy i personelu oraz koszty administracyjne. W 1914 r. koszt mleka wyniósł ponad 5 tys. rb, dwa lata później 27 tys. rb. Pensje lekarzy w 1917 r. wyniosły 3 150 mk, personelu pomocniczego – 5 586 mk, służby niższej – 2 022 mk. W roku następnym lekarzom wypłacono 4 438 mk; personelowi pomocniczemu 11 670 mk, a niższemu 3 195 mk⁵⁵.

Analizując działania łódzkiego Towarzystwa „Kropla Mleka” w latach I wojny światowej nasuwa się wniosek, że organizacja, pomimo skomplikowanych warunków politycznych i społeczno-ekonomicznych, ale przede wszystkim trudności

Zob. „Jednodniówka na dochód wielkiej kwesty ogólnokrajowej Ratujcie Dzieci”, Łódź 11 czerwca 1916; „Gazeta Łódzka” 1916, nr 159, s. 2.

⁵¹ APŁ, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Pismo Łódzkiej Gminy Starozakonnej do Towarzystwa „Kropla Mleka” z dnia 31 X 1916 r.*; *Sprawozdanie „Kropli Mleka”... [za 1917–1918]*, s. 12, 14.

⁵² W październiku 1916 r. pisano: (...) wyczerpawszy wszystkie środki materyalne (...) Towarzystwo „Kropla Mleka” zniewolonem jest działalność swoją zawiesić, rozdawnictwa zamknąć i z dniem 1 grudnia przystąpić do ogólnej likwidacji (...). Zob. APŁ, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Pismo Towarzystwa „Kropla Mleka” do Przedstawiciela Gminy Ewangelickiej Pastora Rudolfa Gumlacha z dnia 26 X 1916 r.* W 1918 r. o pomoc zwracano się do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Tamże, pismo z dnia 12 VII 1918.

⁵³ Dzieciom, spożywającym w kuchni „Kropli” obiady, (...) *na gwiazdkę ofiarowały panie: S. Maybaum – trepów i pończoch za 50 rb, Ida Petersowa – chleb za 6 rb, Zofia Prechnerowa – płaszczyk i czapkę futrzaną, Maksymilianowa Szyfferowa – chustki*. Zob. Z. Prechner, *Sprawozdanie „Kropli Mleka”... [za 1914–1915]*, s. 13; *Zebrań tow. Opieki...*, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 21, s. 3.

⁵⁴ APŁ, TOnMiD, „Kropla Mleka”, sygn. 5: Korespondencja..., *Sprawozdanie „Kropli Mleka” [za 1916]*, s. 8.

⁵⁵ *Sprawozdanie „Kropli Mleka”... [za 1917–1918]*, s. 16–17.

aprowizacyjnych, nie tylko kontynuowała swoją misję, ale również znacząco ją udoskonaliła. Powiększono liczbę punktów rozdawnictwa mleka i poradni do szesściu, usystematyzowano opiekę higieniczną nad niemowlętami, objęto wsparciem dzieci starsze poprzez wydawanie im ciepłych posiłków, zadbano o zdrowie matek, którym dotowano obiady. Uregulowano także status organizacji – stała się jednostką odrębną, prywatną i samodzielną. Ogromnym zaangażowaniem wykazali się łódzcy lekarze – społecznicy (różnych wyznań) oraz duchowni, ale także inni, którzy włączyli się w działania na rzecz poprawy zdrowia i warunków życia dziecka i jego matki. W sprawozdaniu podsumowującym jeden z okresów wojny (1916 rok) napisano:

Przedstawiony tu obraz działalności „Kropli Mleka” wykazuje tu znaczny rozrost naszej instytucji. Dążyliśmy do pracy jak najszerzej, jak najowocniejszej. Jeśli zrobiliśmy niewiele, nie nasza w tem wina – wina to warunków wojennych, zubożenia i wyczerpania kraju naszego⁵⁶.

W okresie międzywojennym w łódzkim Towarzystwie „Kropla Mleka” zaszły zmiany organizacyjne, w 1931 r. instytucja zyskała nową nazwę: Towarzystwo Opieki nad Matką i Dzieckiem „Kropla Mleka” w Łodzi (działała do II wojny światowej)⁵⁷.

Joanna Sosnowska

ACTIVITIES OF “KROPLA MLEKA” SOCIETY CONSISTING IN THE PROVISION OF CARE FOR CHILDREN AND MOTHERS IN ŁÓDŹ DURING THE WORLD WAR I

The “Kropla Mleka” [“Drop of Milk”] institution was established in May 1904 on the initiative of Łódź physicians, Stanisław Serkowski and Józef Maybaum (Marzyński), as a section of the Łódź Branch of the Warsaw Hygienic Association. In this form, the institution operated until 1917, when it became an independent entity called “Kropla Mleka” Society in Łódź. Its goal was to provide hygienic and medical care for babies and children from poor families of workers. The institution distributed cow milk, which was examined bacteriologically, pasteurized, and prepared in proportions suitable for children; however, most of all, physicians in “Kropla Mleka” encouraged mothers to breast-feed their babies. In each distribution centre, there was a clinic consultation centre where medical help was provided to ill children. “Kropla Mleka” in Łódź was the first and

⁵⁶ *Sprawozdanie „Kropli Mleka” ... [za 1916]*, s. 8.

⁵⁷ Już od 1919 r., w ramach działalności Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom, instruktorki Amerykańskiego Czerwonego Krzyża organizowały w Polsce Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, nadając tym placówkom przede wszystkim charakter profilaktyczny. Więcej zob. M. Biegańska-Płonka, „Kropla Mleka” w Łodzi w latach 1918–1939 – osiągnięcia w profilaktyce dziecięcej – sukces, ale jaki? „Przegląd Pediatryczny” 2008, nr 4, s. 303; P. Zwoliński, *Z historii działalności charytatywno-dobroczynnej w Łodzi w okresie międzywojennym*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, nr 1, s. 45.

the model organization of this type in the Polish territory. It was meant for the whole society and provided help to all children, regardless from their nationality, religion, social status, or economic status.

The years of the World War I, though exceptionally difficult, were the beginning of the most interesting period in the activities of this society. The management board of the institution had to cope with many difficulties, the most important ones being provisioning issues. When analysing the activities of the “Kropla Mleka” Society in Łódź in 1914–1918, one may conclude that, despite complex political, social, and economic conditions, this organization not only continued its mission but it also improved it significantly. The number of milk distribution centres and consultation centres were increased from three up to six, the provision of hygienic care for babies was systematized, older children were included in the activities of the Society by being provided hot meals, and the Society began to provide care for mothers by subsidizing dinners for them. The status of the organization was also regulated; it became a separate, private, and independent entity. Great dedication was shown by physicians-community workers (of various religions) and priests as well as others who joined the activities for the improvement of health and living conditions of children and their mothers.